

Ismét – szólásszabadság és náci beszéd

Kis János vitazáró összefoglalója a cikkéhez érkezett bírálatokra

Március 30-án jelent meg Kis János cikke Szólásszabadság és náci beszéd címen a lap hétvégi számában. A tanulmányt manapság példátlan sajtóvita követte, amelyben összesen tizennégy szerző szólalt meg. A szerkesztőségbe ezeken kívül is számos érdekes és tanulságos hozzászólás érkezett. Némelyek ismételték már leírt érveket, mások félreértették a vita kezdeményezőjét, a hozzászólókat. A szólásszabadság határaitól kezdeményezett vita a magyar közéletről, morálról és a megélt történelemről szól. A vita nem rekedt meg egy kulturális-politikai közegben, hozzászóltak olyan szerzők is, akik magukat a nemzeti-konzervatív közirók közé sorolják. Emlékeztőtül felsoroljuk a vita hozzászólóit a megjelenés sorrendjében: Bence György filozófus, a Fidesz politikai tanácsadója, Popper Péter pszichológus, a miniszterelnök tanácsadója, Kende Péter Párizsban élő politológus, az 56-os Intézet kuratóriumának elnöke, Pelle János újságíró, a 168 Óra munkatársa. Cikkét írt Székely Gábor történész valamint Gadó György publicista, aki 1990-ben az SZDSZ listáján került a parlamentbe, majd független képviselő volt. Bayer József politológus és Karsai László történész. Hozzászolt a vitához **Eörsi István** író. Vitacikket írtak Schmidt Mária és Tókeczki László történészek. Mindkettőjüket konzervatív vagy antiliberalis köziróként tartják számon. Az utolsó hozzászólásokat Haraszti Miklós író (szintén volt szabaddemokrata képviselő), Róza György könyvtáros, Halmai Gábor alkotmányjogász írták. Végül jelezzük olvasóinknak, hogy a vita túllépett a Népszabadság hasábjain. Kommentálták az írásokat a Magyar Fórumban, a Demokrata-ban, a Magyar Narancsban és a Magyar Nemzetben is. (A szerk.)

Hogyan kezelje a demokratikus jogállam a náci beszédet? A kérdés mélyen megosztja az alkotmányos demokrácia magyarországi híveit. Erős meggyőződések állnak szemben erős meggyőződésekkel; nem várható, hogy a nézetek rövid idő alatt közeledjenek egymáshoz. A mostani vita sem teremtett egyetértést. Mégis van hozzájárulás. A Szabó-perben született ítélet óta a nyilvánosságban jöszerevel csak szvenvedélyek kavargotak. Most lassan elmozdulunk az érvelés felé. Az indulatszavak mögül kezdene kirajzolódni az álláspontok. Tiszázódik, hogy milyen ellentéteket kell a feleknek megválaszolniuk. Világossá válik, hogy melyek az egyetértés kialakulásának feltételei.

Ha erre nem törekednénk, nem alkothatnánk politikai közösséget. Ha törekszünk a racionális vitára, akkor előbb-utóbb megkezdődhet a nézeteltérések szűkítése. Itt tartunk most: még távol a konszenzus kilátásától, de már túl az érvelést nélkülöző háborgáson.

Az európai gyakorlat nem egyértelmű

Vitatott cikkemben azt javasoltam, vizsgáljuk meg, miért olyan fontos érték a szólásszabadság, és tisztázzuk, hogy milyen típusú értékek védelme indokolhatja korlátozását. Néhány kritikumos egy előzetes ellentétet tesz e megközelítés ellen. Tudjuk, hogy számos nyugat-európai országban tilos a náci nézetek propágandája. A miénknél szilárdabb demokráciák is engedni kényszerülnek a tisztá elvekkel. És nem állítható komolyan, hogy emiatt a szólásszabadság végveszélybe került volna. Nem bölcsőbb-e felhagyni a teoretikus szórszáhsogattal, és követni a jól bevált példát?

Nos, éppen a gyakorlati óvatosság mondatja velem, hogy nem. Először is, a náci beszéd üldözésének európai tapasztalatai nem egyértelműek. Németországban, Ausztriában se szeri, se száma az ellentmondásos eseteknek. A közvélemény hol túlságosan enyhének, hol meg túlságosan súlyosnak találja az ítéletet. Az egész kérdést kínos zavar lengi körül.

Másodsor, Magyarország mögött nem egy hosszú demokratikus gyakorlat mértékadó hagyománya áll, de nem is egy kemény diktatúra diszkreditált öröksége. A rendszerváltás a felpuhuló diktatúra évtizedeit zárta le. Az állammal szembeni beidézéseket egy olyan korszakról örököltük, amikor az alattvalók nem jogok kivívásával javíthattak a helyzetükön, hanem a szabályok megkerülésével. A törvényes formáknak és az általános jogelveknek ma sincs kellő tekintélye. A politikában még mindig az elvek nélküli alkudozás a norma.

A mai magyar politika egyik legfőbb kérdése, hogy kialakul-e a jogtudatosság kultúrája vagy a kései szocietális szokásait viszi tovább az ország, de-

mokratikus intézmények között. Nagy baj volna, ha a közvélemény alakítói megmaradnának annál a bölcsességnél, hogy az alkotmányos elvek végiggondolása életidegen, doktriner dolog.

De miért ne tennék kivételt a náci beszéddel, ha szentül megfogadjuk, hogy minden másban konzekvencsek leszünk? Azért, mert a fogadkozásnak nem volna fedezete. 1990 óta három törvény született a szólás korlátozásáról, és egyik sem szorítkozik a náci beszédre. Nézzük csak a Btk. frissen elfogadott módosítását! „269. paragrafus. Aki nagy nyilvánosság előtt a) a magyar nemzet b) valamely nemzeti, etnikai, faji, vallási csoport vagy a lakosság egyes csoportjai ellen gyűlöletre uszít, illetve gyűlölet keltésére alkalmas egyéb cselekményt követ el, büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.” Vegyük észre, „a magyar nemzet elleni gyűlölet keltésére alkalmas cselekmény” vádjával akár Esterházy Péter is perbe fogható. Ő okunk van rá, hogy ragaszkodjunk a „gyűlöletre uszítás” szigorú meghatározásához.

A vita egyik tanulsága, hogy nem egészen tisztázott, mit fogát a szólásszabadság, mikor beszélünk korlátozásáról, és mi-ben áll a büntetőjogi korlátozás. Első lépésben ezt szeretném világosabbá tenni.

„Természetesnek tartjuk, hogy nem kuporodhatunk le az utcán séta közben, ha ránk tör a szükség” – írja **Eörsi István** –, és hogy nem hajgálhatjuk ki ablakunkból a rohadat ételmaradékokat. Pedig ezek a higiéniai tilalmak is korlátozzák szabadságunkat.” Való igaz, általában jobb nekünk, ha szabadon megethetjük, amire kedvünk szottyan. Ezért szabadságunk korlátozása csak akkor engedhető meg, ha van ésszerű indoka, és ha a tőle remélt előny arányos az általa okozott hátránnyal. De az esetek többségében viszonylag gyöngye indok is megteszi. A többi ember egészségének és jóérzésének érdeke elégséges ok az utcára rontás megakadályozására. Más a helyzet azokkal az érdekeinkkel, melyeket a demokratikus közösség annyira fontosnak ismer el, hogy alkotmányos jogokkal bástyázza körül őket. Ezek különleges védelmet élveznek. Bár általában ezek is korlátozhatók, megszorításuknak szokatlanul súlyos indoka kell legyen: vagy az, hogy valamilyen más, legalább ilyen erős joggal ütközne össze vagy az, hogy gyakorlásuk magát az alkotmányos rendet veszélyezteti. A „szellemi környezetszennyezés”re való hivatkozás nem elégséges érv a szólásszabadság korlátozása mellett, noha a fizikai környezetszennyezés ténye kielégítően indokolja a járdára rontók korlátozását. Szellemi higiénénket más módon kell megvédenünk, nem a szennyes nézetek betiltásával.

De talán a szennyes nézetek terjesztése valójában nem is szörűs, és így kívül esik a szólásszabadság tartományán! Ba-

yer József vetette föl ezt a lehetőségét. Van beszéd, sugallja Bayer, mely arra szorítkozik, hogy véleményt fejezzen ki. És van beszéd, mely „nem pusztán fogalmi gyakorlat, hanem maga is valóságot teremt”, sajátos „politikai atmoszférát” hoz létre. Az előbbi „csak beszéd”; az utóbbi azonban „több mint beszéd: beszédaktus”. Az utóbbi körbe tartozik például az „irracionalis indulatok” fölkavarása, ami oly jellemző a náci beszédre.

Magatartási mintát közvetít

Ha ez a megkülönböztetés jól működne, a tiltás híveinek könnyű dolga volna. A náci beszéd üldözése nem korlátozná a szólás szabadságát, hiszen az nem is a „beszéd”, hanem a „cselekvés” esetei közé tartozna. Azonban a javasolt elhatárolás hasznavehetetlen, sajnos. Minden beszéd alakítja a valóságot, minden beszéd gondolati és magatartási mintákat közvetít. Nemcsak az „irracionalis indulatok” kavará beszéd teszi ezt, hanem a szelidséget hirdető Hegyi Beszéd is. A nyilvános szólás célja mindig a politikai, erkölcsi és kulturális környezetet formálása; éppen ez a cél legitimálja a védelmet, melyben a demokratikus közösség részesíti.

Akkor hát minden beszéd a szólásszabadság oltalma alatt állna? Mást állított. Tartalma alapján semmilyen közlés nem zárható ki a szólás tartományából. De a módja kirekeszti onnan. Hadd magyarázom meg. „Ha mondjuk megint előfordulna, írja Bence György, hogy szervezett ateista csoportok mindenféle disznóságok festenek a templomok ajtajára vagy obscén jelenetekkel zavarják meg a körmenetet, nem tudom, miért kellene a liberális államnak visszariadnia erőteljes rendszabályok foganatosításától.” Bence szerint ez az eset arra példa, hogy a hívők jogainak védelmében olykor korlátozni kell a szólás szabadságát. Valójában itt nincs konfliktus valásszabadság és szólásszabadság között. A szólásszabadság azt a jogunkat jelenti, hogy a többi ember és az állam ne tegye számunkra lehetetlenné, hogy közlendőnk mindazokhoz eljuttassuk, akik nem zárkoznak el a meghallgatástól. Nem foglalja magában a jogot, hogy egy kiszemelt embert vagy embercsoportot rákényszerítsünk beszédünk meghallgatására. Ha ebben megakadályoznak minket, nem a szóláshoz való jogunk gyakorlásában, hanem csupán mások háborgatásában korlátoznak.

Végül valamit a korlátozás különböző módokról. Cik-kem a náci beszéd büntetőjogi üldözéséről szólt. Több bírálóm vélelmezi, hogy ha ez olyan szűk körre korlátozódik, mint azt helyesen tartom, akkor a náci beszéd által megsértett embereknek semmiféle törvényes elégtételhez nem lenne joguk. Kende Péter írja: „Nem értem, miért gondolja K. J., ... hogy embercsoportoknak nincsen ugyanúgy – vagyis törvényesen érvényesíthető – joguk a jó hírnévre, mint a magánszemélyeknek.” Válaszom ez: nem gondolom, és álláspontomból nem is következik, hogy így kellene gondolnom. A jó hírnévhez fűződő jog védelme magától értetődően kiterjed azokra a sértelemre is, melyeket emberek közösség tagjaként szenvednek el. Abból, hogy a náci beszédet a büntetőjog csak az erőszak vagy az alkotmányos válság közvetlen veszélye esetén üldözi, még nem következik, hogy a megsértett emberek polgári jogi úton érvényesíthetnek igényeiket. Ha Kende valóban annyit kíván, hogy a zsidókért elszenvedett lelki sértelemért ugyanúgy törvényes elégtételt lehessen venni, mint a becületlen és méltóságon esett egyéb sértelemért, akkor semmi szükség a

náci beszéd büntetőjogi üldözésére. Ha viszont azt kívánja, hogy foglalják büntető paragrafusba az antiszemita gyalázkodást vagy a holocaust tagadását, akkor nem ugyanolyan jogot akar a méltóság törvényes védelméhez, hanem ennél többet.

A jó hírnévhez fűződő érdekek törvényi védelme nem tüntet ki bizonyosfajta állításokat, melyek eleve, már a jogi meghatározás által sértesnek minősülnek. Nem mondja ki a törvény erejével, hogy a köztársaság felségterületén bizonyos állítások eleve hamisak. Nem teszi az állam feladatává, hogy függetlenül a sértett ohajának kinyilvánításától, hivatalból üldözzen sértesnek minősíthető kijelentéseket. A faji, etnikai vagy vallási alapú gyalázkodás önálló bűncselekményé nyil-

össze a vallásos emberek becs-mérlésével. Az ateista beérheti ezzel a közléssel: „Jól megvagyok isten nélkül.” Ha ez bántja némelyik hívő érzelmeit, el kell viselnie a rossz érzést, nem követelheti meg, hogy mindenki más is higgyen.

A nyilvános vita a biztosíték

Ez világos megkülönböztetés, de kérdéses, hogy ott húzza-e meg a határt, ahol szeretnénk. Az ateizmusnak az istenhite, a vallásosságnak a hitetlenségre nézve komoly következményei vannak. Ha az egyik álláspon igaz, a másik hamis. Ezeket a konzekvenciákat némelyek sok tapintattal, mások – mindkét oldalon – nagy hévvel mondják ki, élesen, olykor szándékosan

vánítása az állam kötelességévé tenné az eljárás megindítását; kijelentéseket pusztán azon az alapon tenne büntethetővé, hogy tartalmuk hamis vagy más okból elítélendő. Ez az, ami el-len cik-kem szót emelt.

A sérelem szubjektív állapot

Azt állítottam, hogy a náci beszéd okozta sérelem büntetőjogi tényállással minősítése önmagában is aggályos, és nem vi-hető végig következetesen. A sérelem szubjektív állapot, márpedig különböző emberek megsértett érzelmei nem mérhető össze. Nem lehet megmondani, hogy ha a rasszista gyalázkodás hivatalból üldözendő, mert sértes, akkor miért ne volna hivatalból üldözendő mondjuk a vallásos hitet és a hívők számára szent dolgokat meggyalázó beszéd (vagy az ateizmus szidalmazása).

Bence György azt válaszolja erre: „Ha semmiféle mércét sem fogadunk el, akkor liberálisok sem lehetünk.” Ez igaz. Ez azonban nem állítottam, és állításaimból nem is következik, hogy semmiféle mércé ne volna lehetséges. Én a „megsértett emberi érzésekről” mondtam, hogy nem összemérhető. A modern közgazdaság-tudományban általánosan elfogadott tétel, hogy két különböző ember preferenciáit nincs mód összemérni, de ebből nem következik, hogy a közgazdászok mindenféle mérésről és rangsorolásról lemondanak.

Ugyanez a válaszom Tókeczki Lászlónak is. Ami azt a nézetét illeti, hogy a liberális-mus „lényegében a semmibe vezet”, ezt talán egy más alkalommal kellene megvitatnunk, miután kissé világosabban kifejtette.

Kende Péter más módon száll vitába tézisémmel. Szerinte a rasszista beszéd okozta sérelemnek igenis van valami sajátos tulajdonsága, mely kellően indokolja a megkülönböztetett kezelést. A gyalázkodás elválaszthatatlan a rasszizmustól, hiszen ez abban a nézetben áll, mely szerint bizonyos fajok alacsonyabb rendűek és (vagy) veszélyesebb a többségre nézve. Az ateizmus hirdetésé ellenben nem okvetlenül kapcsolódik

sértő módon támadva a másik felet. Ha Kende kritériumát fogadnánk el, szigorú cenzurális korlátok közé kellene szorítanunk a vallási vitákat. Ő maga kész vállalni ezt a következményt. Kimondja, hogy amikor az ateista beszéd átfordul a hívők becsmélő támadásba, akkor „akadályozza a közösség bekés együttélését és szankcionálándó”.

Becsületére válik, hogy nem maszatolja el álláspontja konzekvenciáit. De tisztán látja-e, hogy mi minden akadna fenn az általa sugallt kritériumon? Bizony nemcsak az olyan beszéd, hogy „minden hívő gazember és gyilkos”, hanem Voltaire röpirataitól **Eörsi** Capalátogatás verséig sok minden más is. Ami arra hívja föl a figyelmet, hogy Kende elgondolása nem ad kellő számot a szólásszabadság egy fontos vonásáról, nevezetesen, hogy ez nemcsak a kritikához való jogunkat védi, hanem azt a jogot is, hogy magunk válasszuk meg a véleményünk tartalmának megfelelő hangnemet.

Néhány további érvet magam vetettem föl és bíráltam cikkemben. Azt írtam, talán olyan alapon próbálhatnánk különböztetni a vallás elleni ateista (vagy az ateizmus elleni vallásos) támadás és az antiszemita beszéd között, hogy a hit dolgában megosztott a társadalom, míg az antiszemita beszéd bizonyos állításai (például a holocaust tagadása) minden jóérzésű ember számára nyilvánvalóan hamisak. Más dolog olyat állítani, vélhetjük, ami sérti a másik fél érzékenységét, de jóhiszeműen igaznak tartható, és más dolg közönséges hazugságokkal sértegetni egy embercsoportot. Azt az ellenvétést szegeztem szembe e megközelítéssel, hogy nem következik belőle a nyilvánvalóan hamis kijelentések betiltható volta. Azért nem következik, mert a nagyközönségnek éppen a nyilvános vita lehetősége ad biztosítékot arra, hogy a kifogásolt állítások valóban hamisak.

Bírálóim egy része úgy értette a mondottakat, mintha én azzal érveltem volna, hogy a szabad vita nélkülözhetetlen feltétele tudásunk haladásának: ha korlátozzák a kritikát, romlanak az esélyek a tévedés kiszűrésére. És ezért azt felelik, hogy a holo-

causttagadás semmivel sem járult hozzá a náci népirtásra vonatkozó ismeretek ellenőrzéséhez; a holocausttagadó írományok félreírásai, betiltásuk nem hátráltatná a tudományos fejlődést.

Nem vizsgálom, hogyan fog a bíróság különbséget tenni félreírások és színvonalas írások között, mert a fenti válasz nem annak az argumentumnak szól, melyet cikkem előadott. Én nem a tudomány haladásának érdekében érvelek, hanem a laikus állampolgár azon érdekével, hogy jó lelkiismerettel fogadhassa el: a holocausttagadók, akiknek munkáit soha nem olvasta, gyalázatos hazugságokat terjesztenek, nézeteiknek a demokratikus közmegegyezés margóján kívül a helyük.

A ma élő magyar állampolgárok háromnegyed részének semmilyen személyes tapasztalata nem lehet a holocaustról. A túlélők beszámolóiból, de főként iskolai tanulmányaikból, könyvekből, filmekből és a tömegtájékoztatók tudhatnak a náci népirtás tényeiről. Túl-nyomó többségük az összesített adatokra vonatkozó tudományos becsléseket csak közvetve ismeri. A kérdés ez: honnan tudhatja a kérdés szakirodalmát nem tanulmányozó többség, hogy nem indoktrináció áldozata, amikor hisz az iskolának és a sajtónak?

Kende a gázkamrák létét tagadó francia egyetemi oktató, Robert Faurisson esetére hivatkozik, akiről Pierre Vidal-Naquet kimutatta, hogy egyszerűen figyelmen kívül hagyta „a történészek által ezerszer felülvizsgált okmányokat”. Nos, ha a lyoni egyetem etikai bizottsága kivizsgálja az ügyet és megállapítja, hogy Faurisson megszegte a legelemibb kutatásietikai normákat, akkor Faurisson elbocsátható az egyetemről. A tudomány szabadsága nem kívánja meg, hogy a gázkamrák létének légből kapott tagadását a katedrálról tanítsák. De vajon ahhoz is elegendő volna ennyi, hogy Faurisson írásainak nyilvános forgalmazását tilalom alá helyezze? Ez már nem következik belőle.

A nyilvánosság nem a tudományos konszenzus, hanem a politikai közvélemény alakításának eszköze. Nem a tudósok, hanem a polgárok összességéé. Egyfelől a tudósok közösségéből kivett Faurisson állampolgári jogait nem veszti el, mint a polgárok egyike, ő is rendelkezik a joggal, hogy kísérletet tegyen a közvélemény befolyásolására. Másfelől, a közösségnek érdeke, hogy Faurisson ne hallgattassa el az állam. Azoknak is érdeke, akik megvannak győződve arról, hogy aljas hazugságokat terjeszt. A laikus többség sem az ő írományait, sem Vidal-Naquet kritikai tanulmányát nem olvasta. Addig ésszerű elfogadnunk, hogy Faurisson csal, és hogy ezt Vidal-Naquet bebizonyította, ameddig nyitva áll a válaszadás lehetősége. Amíg ez a lehetőség adott, addig mi, kívülállók bizhatunk benne, hogy ha Faurisson nézetei védhetőek volnának, a melletti szóló érvek előbb-utóbb megtennék a hatásukat. Ez teszi lehetővé, hogy ingadozás nélkül védhetetlennek tekintjük – noha nem vizsgáltuk meg – őket.

Szó és cselekedet kapcsolata

Cikkem azt az állítást teszi, hogy az erőszak veszélyének felidézése indokolhatja a büntetőjogi beavatkozást, de csak akkor, ha a beszéd és az általa kiváltott veszély közötti összefüggés egyértelmű és közvetlen. Ha az összefüggés térben és időben meglazul, akkor egyre kevésbé beszélhetünk oksági kapcsolatról, és egyre inkább pusztán statisztikai együttváltozást fogunk megállapítani; az pedig a modern, humanista szemléletű büntetőjogban nem lehet

alapja a felelősségre vonásnak. Ez a tézis többféle kifogásba ütközött.

Kende Péter magát a tényállást tagadja: „K. J. nem gondolhatja komolyan, írja, hogy Szálasiék szervezkedése és a zsidók Dunába lövése között merőben statisztikai kapcsolat volt.” Az ellenvetés nehezen követhető, mert Kende szervezkedésről, nem szólásról beszél. Egy politikai szervezet vezetői kauzális felelősséget viselnek azért, amit a szervezet tagjai irányításuk alatt cselekszenek, semmi kétség. De a mai magyarországi vita tárgya egészen más. Itt arról van szó, hogy büntethetők-e rasszista kijelentések pusztán a rasszista erőszak növekedésére hivatkozva, vagy pedig ennél szigorúbb, oksági összefüggést kell kimutatni egy bizonyos, üldözendő beszéd és meghatározott erőszakcselekmények között. Ezt a kérdést nem választja meg, ha rámutatunk, hogy Szálasiék esetében fennállt az oksági kapcsolat.

Eörsi szerint azonban nem is kell fennállnia. Vannak cselekedetek, melyek pusztán veszélyességük alapján büntethetők, akkor is, ha a veszély nem közvetlen és egyértelmű. Íme. Egy ember kísérletet tesz az erdő felgyújtására. Az erdőtűz keletkezésének esélye egy az ötvenhez. Ötven embernek kell megismételnie ugyanezt a cselekedetet, amíg az erdő valóban kigyullad. Az összefüggés merőben statisztikai. Mégis, bármelyik gyújtogató ellen büntetőeljárás indítható tetteinek statisztikai veszélyessége alapján.

Csak hogy, először is, a gyújtogatót kísérlet analógiája nem a rasszista beszéd, hanem a rasszista erőszak kísérlete. A rasszista beszédnek megfelelő cselekmény Eörsi példatárában a gyújtogatóra való felhívás volna. Másodszor, a gyújtogató nem olyan dolgot cselekszik, amit alkotmányos jog védene. Amikor a bíróság megbüntet, nem egy szabadságjog korlátozásáról dönt. Ebben az esetben a veszély és az ártó szándék együttes fennállása elégséges ok lehet a büntetőjogi felelősségre vonásra. A szólás esetében még nem az.

Eörsinek tehát azt felelném: ha a rasszista indíttatású erőszak terjedőben van, akkor nem a rasszista beszéd büntetőjogi üldözésének feltételeit kell föl-lazítani, hanem a rasszista erőszakcselekmények üldözését kell következetesebbé tenni. Ha a rasszista indíttatású diszkrimináció terjedőben van, akkor a diszkriminációt kell következetesebben üldözni.

Egy harmadik érvelés Bence György ad elő. Bence szerint a „világos és közvetlen veszély” kritériuma csak addig alkalmazható, ameddig az uszító csupán a köré gyűlt tömeget képes megszólítani. „Egy mai antiszemita agitátor ellenben, ha van egy kis esze, igazából nem az összeverődött csöcséknek szónokol, hanem a sajtónak és a televíziónak. Hangja a médiában ezerszeresen felérősödik.” Némiképp homályos, hogy ebből milyen következtetést kell levonni, mert Bence mindjárt hozzátézi: „Ami önmagában persze nem indokolja a korlátozást...” Így hát nem tudom, hogy amit nondani fogok, ellenvetés-e Bencével szemben vagy egyetértésével találkozok.

A demokrácia veszélyeztetése

Köz hely, hogy az elektronikus média, kivált a televízió, olyan hatalommal rendelkezik, melynek gyűjtő tömeghatás előidézésére és a tömegek manipulálására, ami az írott sajtó világában elképzelhetetlen. Ez valóban szükségessé teszi a szólásszabadság előfeltevéseinek újragondolását a média területén. De a beszéd büntetőjogi korlátozásának elveit nem érinti. Ahhoz ugyanis, hogy a tömegközvetítő eszközök ne váljanak rasszista demagógok zócsóveivé, nem a demagóg beszéd üldözésének büntetőjogi szabályait kell föl-lazítani, hanem a médiához való hozzáférés igazgatási szabályait kell megfelelően pontosítani. Mióta van médiatörvényünk, a szükséges rendelkezések a magyar jogban is adva vannak. Nem kell belefeledkezni a XIX.

századba, hogy úgy ítéljük meg: indokolatlan hozzányúlni a „világos és közvetlen veszély” kritériumához. Elegendő átgondolni, hogyan szabályozható a rádiózás és televíziózás a XX. század végén.

Cikkem azt állította, hogy az alkotmányos rendet fenyegető veszély indokolhatja a náci beszéd büntetőjogi korlátozását, de csak akkor, ha valóban szoros összefüggés van a fasiszta propaganda és a demokrácia összeomlásának veszélye között.

Két további állítást is tettem. Először: a demokráciák szilárd-ságát nem az kezdi ki, ha az antidemokratikus beszédet nem tiltják, hanem az, ha az állam fölött rendelkező politikusok, az államot működtető tisztviselők és a rájuk hatni képes szellemi körök nem kellően lojálisak az alkotmányos rendhez. Ezért a demokrácia megvédésének kulcskérdése, hogy elszigetelődjenek és kiszoruljanak a koalícióképes politikai erők közösségéből a demokrácia ellenségei. Második állításom úgy szól, hogy Magyarországon 1990 óta nem romlott, hanem javult az antidemokratikus szélsőségek elszigetelésének esélye.

Bírálóim mindkét állítást nagy lendülettel és meglepően kicsiny érvkészlettel vitatják. A demokráciák válságának mechanizmusával kapcsolatban egyedül Kende Péter tesz kézzelfogható ellenvetést. Azt mondja: „Ha a náci beszéd egyszerű tömegessé válik, másrészt valamennyire a normális státusát is elnyeri, akkor föltehetőleg a politikai vezetőrétegbe is könnyebben behatol.” Megkönyvitene a vitát, ha Kende előterjesztene egy történelmi esetet, amikor a politikai vezetőréteg egységesen a demokratikus intézmények mellett állt, és a náci beszéd mégis előbb tömegessé vált és elnyerte a normalitás státusát, majd a politikai vezetőréteget is magával ragadta. Én azt állítottam, hogy ez nem történik meg. Hiába találkozik szélsőséges agitátorok zsidó- vagy cigányellenes hangoskodása sokak előítéleteivel. Ahol a politikai vezetőréteg egységes a demokrácia iránti lojalitásban, ott az ilyesmi megmarad politikaellenes hangulatnak, nem válhat hihető politikai programmá. Ez pedig megerősíti a mértékadó politikai körököt abban, hogy érdemes elzárkózni a rasszista hangoskodóktól.

A mai magyarországi helyzet megítélése kapcsán csak Gadó György fogalmazott meg karakterisztikus ellenvéleményt. Szerinte, először is, „a szélsőjobb korántsem elszigetelt, Csurka és Lezsák, Csurka és Giczy között enyhén szólva nincs kínai fal.” Én sem állítottam az ellenkezőjét. Azt irtam, hogy a szélsőjobb elszigetelésének esélyei 1990 óta javultak, és ezt Gadó semmivel nem cáfolja. Másodszor, Gadó szerint a magyar választó a széltre tart, „sokkal nagyobb számban jobbra, mint balra”. Amikor cikkét megírta, még nem tudhatta, hogy a kiscsapart népszerűsége mekkorát súlydott Torgyán március 14-i „féregirtó” szónoklata miatt. De még így is hozzáfűzte: nem hiszi, hogy a szélsőjobb hatalomra jutása ma „reális veszély” volna. Én sem hiszem.

Többi kritikussom inkább csak olyan bizonytalan kijelentéseket tesz a mai helyzetről, mint Bence György, aki szerint „talán már megint Weimar végnapjait éljük”. Hogy ez a „talán” mennyi ingadozást takar, kiderül az előző mondatból. Ha a törvényhozók esetleg feloldanák a náci propaganda tilalmát, írja itt Bence, végtelen baj akkor sem történne, „olyan gyors szélsőjobbaldali áttörésnek nem sok az esélye Magyarországon, hogy ne lenne idő észbekapni”. Mégsem lenne kapu előtt a vég?

Bírálóim nagyon biztosak abban, hogy a magyar demokrácia megóvása szükségessé teszi a náci beszéd erőteljesebb büntetőjogi üldözését – abban azonban bizonytalanok, hogy miért. Hogyan vezethet ennyire határozatlan helyzetértékelés ennyire határozott gyakorlati következtetésekre? Úgy, hogy a jelen mozgásirányainak tétova megítélése mögött ott lappang egy igen szilárd nézet a törté-

nelmi múlt hosszú távú hatásairól.

Ezt írja például Bayer József: „Attól...”, hogy a kommunisták üldöztek, a fasiszta hagyomány nem tűnt el teljesen, és még kevésbé vált demokratává a rendszerváltás pusztá érintésétől. Az antikommunisták részint demokraták voltak, részint pedig nem; s mint kiderült, az utóbbiak között a tekintélyelvű konzervatív uralom és a fasiszma hívei is ott lapultak.” Azt pedig, hogy a náciizmus, ha egyszer szabad utat kap, hova vezet, tudjuk a történelemből.

Sokan érznek úgy, mint Bayer. Sokan tartanak attól, hogy ha a náci beszédet nem tiltják be, akkor feltámad a magyar XX. század legsötétebb korszaka. Mi tagadás, meghökentett Schmidt Mária kijelentése, mely szerint a legtöbbjük volt kommunista, és csak azért emlegeti a nyilasok rémtetteit, hogy feledtesse a vétkeket, melyek a szocializmus idejéből terhelik a lelkét. Nem vitatom, vannak, akiknek az antifasiszta retorika arra kell, hogy a szovjetkorszakot tisztára mosás. Azt azonban vitatom, hogy ők lennének a többség, és azt is, hogy a politikai antiszemizmus feltámadását ők találták volna ki (az MSZP-SZDSZ koalíciót támogató liberálisok segédletével). Tessék belelapozni a jobboldali sajtóba.

Más kérdés, hogy van-e okriadalomra. A magyar politikában kétségkívül jelenlévő nosztalgia akár a náci, akár a horthysta hagyomány iránt: anakronizmus. Az elmúlt ötven évben más is történt, nemcsak az ordas eszmék hibernalása, és nem is csak annyi, hogy 25 év jobboldali diktatúrára 40 év baloldali diktatúra következett. Alaposan megváltozott a magyar társadalom szerkezete. Korszerűbbé vált a mindennapi élet kultúrája. Átalakult az ország nemzetközi környezete. A szélsőjobbaldali eszmék a történelem vesztes oldalán vannak. Meg kell vívni velük a politikai harcot, és vissza kell küldeni őket oda, ahová valók: a múltba.

A cenzúra rossz lelkiismeretet szül

Ezzel kritikussaim voltaképp egyetértenének, de azt gondolják, hogy a politikai küzdelemnek párosulnia kell a náci beszéd büntetőjogi üldözésével. Csak hogy a kettő nem sévülhet. Ha a náci beszédet betiltják és büntetik, akkor a büntetőjog nemhogy kiegészítené: lehetetlenné fogja tenni a politikai harcot. Soha nem juthatunk el oda, hogy kimondhasuk: a magyar társadalom kivette magából a náci gondolatot.

A cenzúra veszélyes eszköz: rossz lelkiismeretet szül. Demokratának valljuk magunkat, de közben úgy viselkednénk, mint aki a lelke mélyén azt hiszi: ha a magyar újnácik szabadon közölhetnék förtelmes nézeteiket a polgárokkal, akkor összeomlanék az alkotmányos jogállam.

Márpedig rossz lelkiismeretre nem lehet szilárd, magabiztos demokráciát építeni. Pelle János azt írja: „törvényhozásunk és igazságszolgáltatásunk, előbb-utóbb mégiscsak gátakat emel majd az újtánc élé, idővel egyre »kódoltabb« uszításra kényszerítvén őket”. De hisz éppen ez az, amit el kellene kerülni! Ha a náci érzelmű embe- reket a kiközösítés veszélye szorítja rá a rejtjelezett beszédre, a demokrácia győzött. Ha azonban a büntetőjog kényszerítene őket a rejtjel használatára, akkor a demokrácia esetleg csatát nyerne, azonban elvesztené a háborút. Mindig velünk maradna a szorongás, hogy a náciizmus csak álcázásra kényszerült, de itt bujkál, és egy váratlan pillanatban, mint valami járvány, meghódíthatja az országot.

A náciizmus nem ellenállhatatlan vírus – a demokrácia nem magatehetetlen beteg. A szólásszabadság nem veszélyes az alkotmányos rendre; ellenkezőleg: nélkülözhetetlen támasza. Legfőképpen kényelmetlen néha. De csak akkor lehetünk igaz demokraták, ha ilyenkor is van erőnk kitartani mellette.

Kis János